

ГЕОГРАФИЯ НА ТЕХНИЧЕСКИТЕ КУЛТУРИ В БЪЛГАРИЯ

I. Същност, място и значение.

Техническите култури спадат към основните производства на нашето растениевъдство. Названието на тези култури произлиза от факта, че те преминават през техническа/ промишлена/ преработка преди да станат суровина за индустрията./ тютюнева, маслodobивна, захарна, етерично-маслена, ленено и памуко-текстилна и др./ . През XXв. мястото и значението им постоянно нарастват. В началото на века те са заемали около 1% от обработваемите площи, а в навечерието на Втората световна война - над 8%. Днес техническите култури заемат около 14,2% от обработваемите земи и дават 13,1% от общата селскостопанска продукция. Отглеждането им е трудоемко и все още недостатъчно механизировано. Това е предпоставка за по-пълното ангажиране на работната сила .

Отглеждането на технически култури позволява по-рационалното използване на обработваемите площи в страната, тъй като те имат по-високи доходи от 1 дка в сравнение със зърнените култури и трайните насаждения. Тези данни доказват ефективността на техническите култури.

Отглеждането на технически култури у нас е оправдано защото след преработката им в ХВП те са ценен фураж за животните - цвеклови резанки, кюспе, част от малца в пивопроизводството и др.

В крайна сметка отглеждането на тези култури е мотивирано и от факта, че някои от тях след преработка участват в износа на страната ни /тютюн, етерични масла, нерафинирано олио и др./ . Тези и редица други факти доказват важното им място в структурата на растениевъдството.

II. Фактори и условия за развитие и географско разпространение на техническите култури.

Върху отглеждането им влияние оказват множество фактори.,които могат да бъдат групирани в 2 групи:п **риродни и обществено-икономически.**

1.Природни фактори са всички природни компоненти.От тях най-силно влияние оказват **почвено-климатичните условия**. Високите температури през пролетта и лятото в някои региони на страната влияят благоприятно върху отглеждането на тютюн, памук, захарно цвекло и др. Относително по-ниските температури и високата влажност на въздуха в други региони са благоприятен фактор за отглеждането на лен, коноп и др. Черноземните почви са блягаприятни за отглеждането на слънчоглед и захарно цвекло . Смолниците са база за отглеждането на слънчоглед, а алувиално-ливадните почви благоприятстват отглеждането на коноп.

Значително влияние върху отглеждането на технически култури у нас оказват надморската височина и релефа. Затова лена вирее най-добре в Самоковското поле, а памука - в района на Димитровград и Стара Загора.

2.Обществено-икономически фактори. Към тази група се отнасят : държавната политика в областта на селското стопанство , чужди инвестиции, подпомагачи отглеждането на технически култури, потреблението на продукцията, състоянието на транспортната инфраструктура , състоянието и капацитета на преработвателните мощности, броя и производствения опит на работната сила, опазването на природата и др.

Силно влияние върху техническите култури оказва “колективизацията” започнала от 1946г. Тя до голяма степен определя структурата им и специализацията на отделни региони в тяхното отглеждане. През последните години отглеждането им е в силна зависимост от процеса на “деколективизация” . То зависи и от политиката на държавата.

От голямо значение за отглеждането на технически култури у нас е наличието на осигурени вътрешни пазари,.По-голямата част от продукцията намира приложение като суровина в ХВП, леката, химическата промишленост/парфюмерийна, фармацевтична, производството на бои и лакове/ и в животновъдството. Страната ни има и традиционни външни пазари за някои технически култури /етерично-маслените, тютюна и др./.

Важен фактор е приложението на най-новите научни достижения, с което се повишава качеството на продукцията и ефективността на производството.

III. Развитие и отраслова структура на техническите култури.

Техническите култури могат да бъдат класифицирани според вида на продуктите получавани след тяхната преработка на: **маслодайни, влакнодайни, етерично-маслени и лекарствени, захародайни и тютюн.**

Според основното предназначение на продуктите от технически култури, те могат да бъдат поделени на :х

ранително-вкусови

и к

ултури изцяло за технически цели.

Към **маслодайните култури** се отнасят слънчогледа, фъстъците, рапицата, сусамът и макът.

Към **влакнодайните култури** спадат памука, лена и конопа.

Към **етерично-маслодайните и лекарствени култури** спадат маслодайната роза, лавандулата, ментата, анасона, кореандъра, кимиона и церегрун.

От **захародайните култури** в България се отглежда единствено захарното цвекло.

Повечето култури намират приложение както за храна на хората, така и за чисто технически цели, или за производството на лекарствени препарати и парфюмериини средства.

Площи с технически култури / в хил.дка/

година общо слънчо- фъстъци памук коноп лен тютюн захарно

глед ориен- Вир-
цвекло

талски жиния

1980 4486 2475 43 124 39 56 920
140 560

1985 4714 2672 44 144 54 59 855
119 502

1990 4216 2802 117 90 5 28 423
81 365

1998 6494 5388 106 102 0,2 1 263
80 42

ч.с-р% 98,1 98,1 99,0 95,8 - - 99,9
99,9 99,2

Производство на технически култури /в хил.т./

година слънчо-фъстъци памук коноп лен тютюн захарно

глед ориен-
Виржи- цвекло

талски ния

1980 380 5 12 16 7 103
17 1414

ч.с-р% 21,4
0,1 0,5

1985 365 4,3 14,1 12,7 8,5 101,5
18,4 824

ч.с-р 0,02 35,5
- 0,1

1990 389 10,8 7,9 2,2 9,2 56,6
15,8 584

ч.с-р 0,05 51,3
1,9 1,8 0,3

1998 ██████████ 610 ██████████ 10,0 ██████████ 9,0 ██████████ - ██████████ 0,007 ██████████ 26,0 ██████████
 ██████████ 5,0 ██████████ 53,0

ч.с-р ██████████ 99,1 ██████████ 100,0 ██████████ 100,0 ██████████ - ██████████ 100,0 ██████████ 100,0 ██████████ 100,0 ██████████
 ██████████ 99,4 ██████████ **Във връзка с търсенето** на вътрешните и външни пазари, през последните години площите с технически култури нарастват за сметка увеличаването на площите със слънчоглед и памук. Тези култури отбелязват и нарастване на добивите. Същевременно е значително намаляването на площите и добивите на захарно цвекло, маслодайна роза, лен, коноп и тютюн. В тази връзка водещи са маслодайните култури.

1.Маслодайни култури. Те имат важно място в хранителният баланс на населението ни.,тъй като над 70% от ползваните мазнини са с растителен произход..Тези култури са висококалорични. Калоричността на 1кг фъстъци или слънчоглед се равнява на 2,5кг захар, 4литра мляко, или на 8 кг картофи. Полученото масло се използва за храна и в редица отрасли на ХВП, ХП/ за производството на стеарин,сапуни,бои,безир/ и леката промишленост. Много от отпадните продукти се използват и като концентриран фураж в животновъдството. Някои култури се отглеждат и като втори култури /основно за фураж/. Маслодайните култури заемат над 80% от площите с технически култури и дават около 75% от производството им в натура.

Основна маслодайна култура е **слънчогледа**. Тя е относително нова за страната ни култура, тъй като стопанското й значение е оценено едва след края на Първата световна война. Дотогава слънчогледът се е отглеждал като декоративно растение.,а населението е използвало за хранителни нужди зехтин. През 1920г. площите със слънчоглед са били едва 48000 дка, но до края на 30-те години те достигат около 1,8млн.дка. Бързото им нарастване е свързано с използването на слънчогледа за добив на олио. Ценните му качества са основен фактор за нарастване на площите му и след 1944г. До края на 80-те години те варираха от 2,5 до 2,9 млн.дка.,а през последните години нарастнаха почти двойно.

Успоредно с нарастването на площите , нарастват и добивите от слънчоглед.. Преди Втората световна война те са били около 150000т. годишно, а в края на 80-те достигат над 400000т. Днес се добиват годишно около 600000т.

Слънчогледът дава възможност за механизирането на болшинството от дейностите по отглеждането му, поради което работната сила няма силно влияние .

В страната ни се отглеждат сортове с висока масленост -“Прогрес”,“Рамсун-53”,“Сорем-80”,“Албена” и др.

Основен район на отглеждане на слънчоглед е Дунавската равнина. където се добиват 75% от тази култура. Най-благоприятни са условията в североизточните ѝ части /черноземни почви, малък дефицит в атмосферното овлажнение, средни температури около 20 °С през вегетационния период и др/. Тези природни условия определят по-ниска себестойност на продукцията и високи средни добиви/ над 100 кг/дка през 1999г. при средно за страната ни 97,4кг/дка/. В тази връзка в Североизточният приморски и придунавски региони се добиват 45% от слънчогледа в страната ни. Преработката му се осъществява в маслодобивните предприятия в Добрич, Провадия, Русе, Шумен и Попово.

В централните и северозападните части от Дунавската равнина се добиват около 30% от слънчогледа в страната . Поради недостига на валежи /валежната сянка на Карпатите/ голяма част от площите в северозападна и централна северна България се напояват., което осъществява крайната продукция.

В Южна България по-голяма част от площите са в Югоизточния регион. В него се добиват около 14% от слънчогледа у нас.

През последните 20 години се отбелязва тенденция към ограничаване на площите със слънчоглед в Пловдивско-Пазарджишкото поле и поречието на Струма и Места.,където природните условия не са така благоприятни за отглеждането на тази култура.

Фъстъците са светлолюбива и топлолюбива култура. Развива се най-добре върху рохкави почви, каквито има в Санданско-Петричкото поле и Пловдивско. Семената имат висока масленост- от 40% до 60%. Листата и стъблата на фъстъците се използват за фураж, а фъстъченото масло се употребява за храна и за производството на маргарин. По тази причина площите постоянно се увеличават и достигнаха 100000 дка. Успоредно с нарастването на площите производството се е увеличило над 2 пъти през последните 20-тина години.

През последните години бе значително променена и “географията” на отглеждането на тази култура. Днес около 4/5 от площите и производството са концентрирани в Пловдивска, Хасковска и Старозагорска област. Отбелязва се намаляване на площите в Санданско-Петричкото поле, по южното Черноморие, в Разградско.

Сусамът е най-старото маслодайно растение у нас. То има висок рандеман, тъй като семената му имат над 50% масленост. Сусамовото масло е близко по качествата си до ореховото и намира твърде широко приложение. Сусамът е топлолюбива култура, която се сее през месец Юни и се прибира през Септември. Късият му вегетационен период позволява отглеждането му като втора култура, или като предшественик на зърнените култури. Площите са главно в района на Харманли, Свиленград, Ивайловград и Хасково. Сее се и в Петричко.

През последните години сусамът губи мястото си сред техническите култури, поради ограниченото му потребление на вътрешния и външния пазар.

Рапицата е също важна техническа маслодайна култура. Полученото от преработката ѝ масло се използва за храна и като суровина в химическата промишленост / при производството на сапун и др./. Зелената маса и кюспето при преработка се използват като фураж в животновъдството. Рапицата се сее през месец Септември и се прибира реколтата през Май, или Юни. Освободените от нея площи се засяват обикновено с фуражна царевица. Рапицата се отглежда основно в северна България и през последните години площите и добивите ѝ са силно ограничени, поради ограниченото търсене на пазара.

Все по-рядко срещана маслодайна култура у нас е **Мака**. Той се отглежда основно в района на Сандански и Петрич. През последните години площите му нелегално се увеличават.

2.Етерично-маслени и лекарствени култури.Общата площ, засята с тези култури е около 90000 дка, като през последните години се отбелязва трайна тенденция към намаляването им..

Основна култура от тази група е **маслодайната роза**. Тя е позната в земите ни от

Средновековието, като основното ѝ приложение е за добиването на розово масло. То има специфичен аромат , определен от специфичните природни условия при които вирее розата- висока атмосферна влажност и умерена температура през месеците Май и Юни/период на цъфтеж/.

От 1

дка

с

маслодайна роза се получават 150-200кг розов цвят, който при преработка дава около 3г. розово масло. За получаването на 1кг розово масло са необходими около 600т. розов цвят, което определя високата цена на маслото по световните пазари. Тази висока цена се поддържа и от трудоемкостта на отглеждането на розата. Брането на рози се извършва “на ръце” сутрин рано , а обработката им - веднага.

Единственият район от страната ни в който се отглежда маслодайна роза е Карловско и Казанлъшко, където природните условия са най-подходящи.

Лавандулата е многогодишно храстовидно растение, което вирее по планински склонове до 800 м надморска височина върху плитки почви. Отглеждането му се използва и като средство за борба против ерозията . Основните райони на отглеждането ѝ са Казанлъшко, Гоце Делчев, Разложко, Кърджалийско. Най-голям е масивът с лавандула край село Драгомир/ Пловдивско /. При преработката на листата се получава качествено масло, което намира приложение в ХВП, при производството на парфюмерия и в медицината Лавандулово масло се добива в Казанлък, Карлово, с.Розино, с.Каравелово, Стрелча, Шумен. До началото на 80-те години страната ни е изнасяла над 150т. масло годишно, а през последните 10 години износът е спаднал до около 2-3 т.

Ментата е култура, която се отглежда в Карловско, Казанлъшко и Пловдивско. При преработката ѝ се получава масло, намиращо приложение в ХВП и ХП. Годишното му производство е около 10т.,като голяма част от него се изнася. Масло се добива в селата Дъбене и Чернозем.

Анасонът е разпространен в Хасковско, Пловдивско, Старозагорско, и Ямболско. Добивите му не задоволяват нуждите на фармацевтичната ни промишленост.

3.Влакнодайни култури.

Основната влакнодайна култура в страната ни е **памука**. Той е едновременно влакнодайна, маслодайна и фуражна култура. Семената му представляват около 2/3 от теглото на неомаганения памук. При тяхната преработка се получава масло, което намира приложение както в ХВП, така и при производството на глицерин, сапун, стеарин и др. При добиването му се получава и шрот, който намира приложение като фураж в животновъдството. В развитите страни от семето и листата на памука се произвеждат целофан, изолационни материали, лакове, стъкло и др.

Отглеждането на тази култура у нас датира от XVIIIв., като се предполага, че е пренесен от търговци на Узунджовският панаир. През XIXв. площите с памук са около 8000 дка. С развитието на памукотекстилната промишленост след 1932г. площите бързо нарастват и в навечерието на Втората световна война те са 340000 дка. В средата на 50-те години памук се отглежда дори в северна България. През последните 20 години площите се задържат между 140000-160000 дка.

До Втората световна война са се добивали около 20000т. годишно, а от края на 60-те до края на 70-те години - около 40000т. Днес добивите са 4 пъти по-ниски.

Памукът е топлолюбива култура. Той се отглежда върху черноземи, смолници, канелени и алувиални почви. Най-подходящи за отглеждането му са природните условия в Старозагорско, Хасковско и Чирпанско. В тези райони се отглеждат сортовете "Чирпан433", "Бели извор", "Гарант", "Огоста" и други. Добивите от тази култура задоволяват едва около 10% от нуждите на текстилната ни промишленост и страната ни внася суровина от Египет, Гърция и други страни.

Конопът се отглежда в земите ни от хилядолетия. Конопените влакна намират приложение в производството на амбалаж, в строителството и др. От коноп се изработват брезентови покривки, риболовни мрежи, торби и редица други груби тъкани. Конопените семена се използват за производството на различни масла, използвани при получаването на безир, лакове, бои., лекарства. Кюспето от преработката на семената се използва като фураж в животновъдството.

Конопът се развива върху рохкави влажни почви, каквито са алувиалните. В тази връзка основната част от площите са концентрирани в крайдунавските низини и основно в Никополско. В миналото тази култура се е отглеждала и в Пазарджишко, Провадийско и други райони от страната. Площите и добивите от коноп спадат

драстично от средата на 50-те години. Днес се сеят едва 200дка от които се получават около 60т. стъбла.

Ленът намира широко приложение в бита на хората и преработващата промишленост. Ленените стъбла са суровина за текстилната промишленост и при производството на изолационни материали и плоскости, а от семената се добива масло, намиращо приложение при производството на бои, лакове, сапун.

Ленът вирее при прохладен и влажен климат с малки температурни амплитуди. Той не е взискателен към почвите. По тези причини най-добри условия за неговото отглеждане има в Самоковската котловина, Пернишко, Добруджанското крайбрежие и Западни Родопи. През последните 10 години площите и добивите от лен драстично намаляха .

4.Тютюнопроизводство.

Тютюнът е важна техническа култура, осигуряваща доскоро значителна част от износа на страната ни. Тютюнопроизводството бележи значително развитие след края на I-та световна война във връзка с развитието на тютюневата промишленост и разширяването на външните пазари.за нейната продукция. Специализацията на страната ни в отглеждането на тютюн е най-силно изразено през периода от края на Втората световна война до края на 80-те години, когато България бе специализирана по линията на СИВ. Тази специализация се основаваше главно на природните условия и производствения опит на населението.

Природните условия в голяма част от територията на страната ни са благоприятни за отглеждането на тютюн. Тази култура е взискателна към климатичните условия. Обилните валежи през месеците Май и Юни спомагат за прихващането ѝ, а засушаванията през Юли, Август и Септември съдействат за натрупването на ароматни вещества и за по-бързото изсушаване на обраните листа. Тютюнът се характеризира с голяма ксерофитизация, поради което най-горните му листа зреят през август и септември. Това налага беритбата му да се извършва на "ръце"/етапи/., като се започва от най-горните листа.Тази особеност е една от основните пречки за по-голяма механизированост на отглеждането и беритбата на тютюна. В тази връзка тютюнопроизводството може да бъде определено като трудоемко, тъй като за обработката на 1дка ориенталски тютюн са необходими около 50 човекодни.

Най-подходящите почви за отглеждането му са канелените горски почви. Във връзка с почвените и климатичните условия най-благоприятни условия за развитие на тютюна има в Родопите и по долините на реките Струма и Места., по южните склонове на Средна гора, в Сакар и Странджа. Едрolistният тютюн от сорта “Виржиния” вирее предимно в североизточна България. Широколистният сорт “Бърлей” се отглежда основно в северозападна България. Основният сорт тютюн който се отглежда в страната ни обаче е “Ориенталският”. Площите му са над 80% от общата площ с тютюн , а добивите от този сорт са около 88% от добивите у нас.

Площи и добиви на ориенталски тютюн в България

1934-1939 □ 1953-1957 □ 1966-1970 1976-1979 □ 1990 □ 1999

площи / в хил.дка/ □ 356 □ □ □ □ □ □ □ □ □ □ 889 □ □ □ □ □ □ □ □ □ □ 1057 □ □ □ □ □ □ □ □ □ □ 990 □ □ □ □ □ □ □ □
423 □ □ □ □ 263

добиви/ в хил.т./ □ □ □ □ □ □ □ □ □ □ 33 □ □ □ □ □ □ □ □ □ □ 58 □ □ □ □ □ □ □ □ □ □ 109 □ □ □ □ □ □ □ □ □ □ 123 □ □ □ □ □ □ □ □
□ □ 30 □ □ □ □ □ 26

ср.добив/кг/дка/ □ □ □ □ □ □ □ □ □ □ 93 □ □ □ □ □ □ □ □ □ □ 65 □ □ □ □ □ □ □ □ □ □ 102 □ □ □ □ □ □ □ □ □ □ 123 □ □ □ □ □ □ □ □ □ □ 134
□ 112,6 добив/1жител/кг/ □ □ □ □ □ □ □ □ □ □ 5 □ □ □ □ □ □ □ □ □ □ 8 □ □ □ □ □ □ □ □ □ □ 13 □ □ □ □ □ □ □ □ □ □
14 □ □ □ □ □ □ □ □ □ □ 6,3 □ □ □ □ □ □ 3,6

Освен горепосочените сортове, в страната ни се отглеждат и сортовете :”Басма”, ”Джебел”, ”Башибали”, ”Харманли”, ”Неврокопска басма”, ”Рила” и др.В страната ни се култивира и махорка, чиито листа **се използват в ХП**. Функционират опитни станции в Джебел, град Рила и с.Козарско/Пещерско/. В края на 80-те години износът на тютюн достигаше 33000т., а днес поради намалелите добиви се изнасят около 20000т.

Под влиянието на природните ,демографски и социално-икономическите условия при отглеждането на тютюна са се формирали 3 тютюнопроизводителни района в страната:

Югоизточният район обхваща Източни Родопи,Сакар,Странджа. В него се добиват почти 50% от ориенталския тютюн в страната. Изсушените тютюневи листа се обработват във ферментационните фабрики в Кърджали, Хасково, Пловдив, Асеновград. Производството на цигари и други тютюневи изделия в района е застъпено в Стара Загора, Хасково, Пловдив и Асеновград.

Югозападният район обхваща поречията на Места и Струма. В него се намират около 25% от площите и се добиват около 26% от тютюна в страната.В района се отглеждат основно сортовете “Басма”, ”Неврокоп”, “Рила”и местни сортове. Преработката на добития тютюн се извършва в Благоевград, Дупница и София.

Североизточният район обхваща територията на Североизточния приморски и придунавски райони. Преди Втората световна война в него са били едва 3% от площите с тютюн в страната ни, а в края на 70-те години - над 20%. Сега в този район се намират около 29% от площите с тютюн в България. Отглежда се главно сорта “Виржиния”,който е по-непретенциозен към почвено-климатичните условия.

Основен проблем пред тютюнопроизводството в България е изкупуването на тютюна.С това се предизвикват и социални проблеми в тютюнопроизводителните райони и основно в Родопите. Липсата на мотивация в тютюнопроизводителите води до намаляване на производството и ограничаване на износа.

5.Захародайни култури. Те са представени у нас единствено от **захарното цвекло**.Отгледането му е свързано с развитието на захарната промишленост в България .През 1898г. е пусната в действие захарната фабрика в София и за нейните нужди започва и отглеждането на захарно цвекло. Тази култура е едногодишна и кореноплодна.При преработката ѝ се получават захар, спирт, глицерин, дрожди и др.От 1дка със захарно цвекло се получават около 350кг захар,1200кг цвеклови резанки,130кг меласа и 500кг зелени листа. Цвеклото се развива най-добре върху карбонатни, излужени и типични черноземи, смолници и алувиално-ливадни почви. Тази култура изисква малко количество валежи /около 400мм/м

2

/ и относително невисоки температури през Юли и Август. В тази връзка най-добри

условия за отглеждането му има в Дунавската равнина, където са 77% от площите му и около 75% от добивите. Над 50% от площите и добивите от захарно цвекло днес са концентрирани в Северният централен регион и по-конкретно - в близост до захарните заводи в Горна Оряховица и Долна Митрополия. Основният фактор за отглеждането на захарно цвекло у нас през последните 50 години е наличието на преработващи мощности. Основните масиви с тази култура са в близост до захарните заводи в Лом, Русе, Горна Оряховица, Долна Митрополия, Девня.

В Южна България захарно цвекло се отглежда в близост до заводите в Камено/Бургаско/ и Пловдив. В тази връзка в Югоизточният регион се добиват около 16% от цвеклото, а в Западният Тракийско-родопски-около 7%. Основните сортове са "Тича", "КЗС-732" и др.

Площи и добиви на захарно цвекло в България

1934-1939 1953-1957 1966-1970 1976-1979 1986-1990 1999

площи/ дка/ 87000 523000 584000 700000 406179 42000

добив /хил.т./ 137 512 1860 1900 757 53

ср.добив/кг/дка/ 1570 1700 3230 2950 1900 1450

През последните 20 години има трайна тенденция към намаляване площите и добивите от захарно цвекло . До края на 80-те години това се дължеше на вноса на захарна тръстика от Куба. През последните 10-тина години обаче това се дължи на липсата на мотивация в частните земеделски стопани да отглеждат тази култура.

IV. Райони, специализирани в отглеждането на технически култури.

Формирането на райони, специализирани в отглеждането на различни технически култури е на базата на специфичните им природни, демографски и социално-икономически условия.

- **Дунавската равнина** е район, който има ясно изразена специализация в отглеждането на захарно цвекло /централните ѝ части/, слънчоглед, тютюн "Виржиния"/източните ѝ части /, коноп/крайдунавските низини/.

Поречието на Струма и Места , Родопите и Сакар са район, специализиран основно в отглеждането на ориенталски тютюн и фъстъци.

Северните склонове на Източни Родопи са специализирани в отглеждането на тютюн, памук, анасон и сусам.

Старозагорското поле и низините в Югоизточна България са специализирани в отглеждането на памук, слънчоглед, захарно цвекло.

Карловското поле, Казанлъшкото поле, част от Пловдивското поле и южните склонове на Средна гора са район, специализиран в отглеждането на маслодайна роза, лавандула, мента и други етерично-маслодайни и лекарствени култури.

Специализацията на тези райони е с доказана икономическа ефективност дори в условията на преход към пазарно стопанство.

